

Könsspecifik, könsneutral eller mittemellan

En diskursanalys av genuskonstruktioner i missbruksvården

Av Amanda Hansson

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Kandidatuppsats (SOPA63)
VT 14

Handledare: Ulrika Levander

Abstract

This paper is problematizing the gender constructions appearing in documents talking of drug treatment in Sweden. Through discourse analysis, the gender constructions done in documents focusing on addiction, and created by government agencies and rehab- and treatment-centers are studied. In previous research, two positions emerged: one expressing the necessity of showing and discussing women's vulnerability and their need of gender-specific interventions, the other position enforcing the first position as reproducing gender stereotypes. Here a dilemma occurs. How can we talk about women's need of special treatment without maintaining stereotypes? In the study one hegemonic discourse appeared that was characterized by doing heteronormative gender constructions. Also, an oppositional discourse containing a more gender-neutral stance was found. This latter discourse challenges the hegemonic discourse in not using gender specific categorizations in talking about drug abuse. This helps avoiding stereotype reproductions of gender. However, in doing this the opposing discourse does not make women's structural exposition visible.

Keyword: Gender, constructions, discourse analysis, drug treatment, reproductions, categorizations

Förord

Jag vill härmed tacka de personer i min omgivning som stöttat mig under uppsatsens resa, utan er tro på mig och uppmuntrande ord hade det varit svårt. Ett särskilt tack vill jag rikta till min son som med sitt solsken gett mig energi och positivitet genom uppsatsskrivandet. Jag vill också passa på att tacka min handledare Ulrika Levander för att Du hjälpt mig att fånga in mitt problemområde, hjälpt mig med språkbruk och för att Du väglett mig när jag varit vilsen.

Innehållsförteckning

Abstract	1
Förord	2
Innehållsförteckning	3
1. Inledning.....	5
1.1 Problemformulering.....	6
1.2 Syfte.....	7
1.3 Frågeställningar	7
2. Tidigare forskning	8
2.1 Det kvinnliga offrets behov	8
2.2 Vikten av en könsspecifik behandling.....	9
2.3 Kvinnan som avvikare	9
2.4 Kritiken mot en reproduktion av stereotypa föreställningar.....	10
2.5 De manliga missbrukarna	11
3. Metod	11
3.1 Val av metod.....	12
3.2 Empiri	12
3.3 Urval	13
3.3.1 Urval av informationsannonser	13
3.3.2 Urval av statligt producerade dokument	14
3.4 Metodens förtjänster och brister	14
3.5 Metodens tillförlitlighet	15
3.6 Etiska överväganden.....	17
4. Teoretiska utgångspunkter	18
4.1 Socialkonstruktivism	18
4.2 Diskursanalys.....	19
4.2.1 Kritisk diskursanalys och interdiskursivitet.....	20

4.2.2 Subjektpositioner	20
4.3 Normalitet	21
4.4 Kategoriseringar	21
4.5 Judith Butler	21
4.5.1 Heteronormativitet och könsmaktordning	22
4.5.2 Performativa handlingar	22
5. Analys	22
5.1 Kvinnans utsatthet- orsaker till missbruket	23
5.2 Manliga orsaker till missbruk	25
5.3 Behandlingsinsatser av kvinnligt och manligt missbruk	27
5.4 Heteronormativitetsdiskursen och dess implikationer	29
5.5 Talet om könsspecifika insatser	30
5.5.1 Forskningens påverkan på statliga myndigheters dokument	32
5.6 Den oppositionella diskursen	33
6. Avslutande diskussion	35
6.1 Ur ett övergripande synsätt	36
6.2 Konsekvenser för socialt arbete	36
7. Referenslista	38

1. Inledning

Enligt Tina Mattsson (2005:12) kan missbruksvården ses som ett tydligt exempel på samhällets normaliserande praktik. Vården av missbrukare kan därför sägas avspegla samhällets syn på det avvikande och hur det ska behandlas (Mattsson, 2005:12). Missbruksvården kan utifrån detta perspektiv ses som en uppfostring av dem som samhället anser vara avvikande. Enligt Mats Hilde (2007:261) skiftar missbruksinsatser också över tid. Hur missbruk ska förstås och behandlas är enligt honom beroende av såväl politiska som ekonomiska aspekter i samhällskontexten.

Att använda ett genusperspektiv inom socialt arbete har blivit allt mer aktuellt under senare år (Hedin & Månsson, 2000:5). Idag finns ett stort intresse för att förstå hur den manliga och kvinnliga sociala verkligheten är konstruerad, men även hur socialpolitiken och praktiken kan bidra till att utgöra en förändring av ojämlika maktförhållanden (Hedin & Månsson, 2000:5). Det finns idag gott om studier inom missbruksområdet där genusperspektivet är i fokus. Att fokusera genusaspekter i talet om missbruk sker även i den offentliga debatten, vilket följande citat från en debattartikel med rubriken *Behandlingshem bara för kvinnor behövs* publicerad i Svenska Dagbladet i januari 2014 exemplifierar.

Kvinnliga missbrukare kommer ofta från svåra uppväxtförhållanden med sexuella övergrepp från närstående, pojkvänner med flera. (...) Vi menar att det finns många fördelar med behandlingshem riktade enbart till kvinnor. Behandlingen kan då i större utsträckning ta hänsyn till klientens specifika behov. Personalen kan i högre utsträckning bli experter på kvinnligt narkotikamissbruk och hur det ska behandlas. Det innebär också bättre förutsättningar för en miljö som är trygg och där risken för utnyttjande är minimal. Det är även en miljö där kvinnor ska kunna känna sig trygga att ha med sina barn om så önskas. (SvD, 2014-01-10)

I debattartikeln, som är författad av ett par läkare och behandlingshemschefer (Boman, läkare och vd för LiBo Care AB, Linder som är specialistläkare i psykiatri och Norberg, verksamhetschef på ett behandlingshem), menar debattörerna att det finns ett stort behov av att utveckla vårdalternativ enbart för kvinnor eftersom denna kategori av missbrukare antas ha en bakomliggande problematik, som består av sexuell utsatthet och svåra uppväxtförhållanden. Denna artikel återspeglar en debatt och en position inom missbruksvården där könsspecifika insatser riktade till kvinnor efterfrågas, vilket också har förespråkats av forskare inom socialt arbete (jfr. Trulsson, 2000). Denna position utgörs av att beskriva kvinnors erfarenheter av sexuella övergrepp och fysiskt våld som orsaker till kvinnors missbruk. Dessa bakomliggande orsaker till kvinnors missbruk lyfts fram som

viktiga att arbeta med i behandlingen, något som enligt denna position saknas inom en mansdominerad missbruksvård.

Denna position ifrågasätts av olika forskare inom socialt arbete som menar att synliggörandet av kvinnors särskilda utsatthet istället bidrar till att beteckna henne som avvikare och därmed bidrar till att upprätthålla stereotypa föreställningar. Ett exempel är Tina Mattsson (2005) som har problematiserat konstruktioner av kön inom missbruksvården i sin avhandling för att synliggöra processer i behandlingen som gör kön, men även personalens erfarenheter och reflektioner. Mattsson (2010:125) menar att många behandlingsformer för kvinnor idag bygger på genusspecifika uppdelningar, där kvinnor till stor del förväntas arbeta med moderskapet och kvinnoidentiteten medan män i större utsträckning behandlas för sitt missbruk och inte för sitt kön. Mattsson (2005:41, 42) menar även att kvinnors missbruk inte sällan kommer i andra hand i omtalandet av problembilden och att det inte är missbruket i sig som antas påverka deras liv utan att det snarare ses som ett resultat av deras tidigare trauman i livet. Forskare har också ur ett historiskt perspektiv kunnat kartlägga genusskillnader inom missbruksvården. Fram till slutet av 1950-talet skulle män med missbruksproblematik behandlas genom kroppsarbete där jordbruksarbete var ett vanligt inslag. Kvinnligt missbruk skulle i högre utsträckning behandlas genom att fostras till moderlighet och trevlighet med arbetsinslag som städning och matlagning (Edman, 2004:118,135), vilket också följer samhällseliga normer gällande manligt och kvinnligt. Sammanfattningsvis kan det sägas att det framträder ett dilemma. Å ena sidan kan det anses som problematiskt att lyfta könsspecifika frågor då det, i likhet med vad Mattsson (2005:45) skriver, kan bidra till att reproducera ojämlika maktförhållanden mellan könen. Å andra sidan finns ett behov av att faktiskt synliggöra dessa skillnader för att kunna möta könsspecifika behov (Trulsson 2000:120).

1.1 Problemformulering

Utifrån ovanstående dilemma är det intressant för socialt arbete hur missbruksvården konstrueras utifrån ett genusperspektiv på olika arenor i samhället samt vilka konsekvenser detta får för de behandlingsinsatser som skapas. Genom att göra en analys av hur dokument, producerade av olika nationella och statliga aktörer såväl som HVB-hem, talar om missbruksrelaterade vårdinsatser för kvinnor, undersöks i denna uppsats hur missbruksvården framställs ur ett genusperspektiv både på en nationellt övergripande policynivå och inom en utförande, behandlande och tillämpande sfär i samhället. Hur det balanseras mellan kritiska

förhållningssätt till stereotypa kategoriseringar och synliggörande av missbrukande kvinnors strukturella positionering och utsatthet av exempelvis sexuella övergrepp och fysiskt våld (SOU, 2011:6, s.493) samt vilka diskursiva reproduktioner och förändringarna av ojämlika maktförhållanden dokumenten bidrar till.

Ambitionen är att problematisera den spänning och de diskurser som framträder i det offentliga talet om könsspecifika behandlingsinsatser gällande problembild och behandling för missbrukande kvinnor. Diskursanalys, där språket har ett centralt fokus för hur verklighet skapas, möjliggör också att undersöka hur dokumenten bidrar till att skapa normalitet. Språket har enligt Börjesson och Palmblad (2008:34) betydelse för hur vi konstruerar klientskapet. Språket i de undersökta dokumenten påvisar därför föreställningar om hur missbruk ska behandlas ur ett genusperspektiv, det vill säga rådande normer.

Min förhoppning med denna uppsats är att kunna synliggöra genuskonstruktionerna och bidra till en ökad medvetenhet. Jag hoppas även kunna bidra med nya beröringspunkter inom området då jag till skillnad från exempelvis Mattsson (2005) med hjälp av diskursanalys undersöker genusperspektivet i olika dokument från olika arenor, dels en statlig och nationell sådan och dels en behandlingsutövande kontext. Genom att arbeta med olika dokument producerade av olika aktörer på olika arenor möjliggörs också en analys av interdiskursivitet mellan dessa arenor, det vill säga hur olika sätt att tala framträder och kanske återupprepas i olika kontexter.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka genuskonstruktioner inom missbruksvården, dels genom dokument skapade av statligt förankrade aktörer och dels genom dokument producerade inom den sociala praktikens behandlingsutövande kontext. Jag vill även belysa vilka konsekvenser som de genuskonstruktioner som tydliggörs i analysen bidrar till och vilken syn på kvinnliga missbrukare som det för med sig.

1.3 Frågeställningar

I uppsatsen besvaras följande frågeställningar:

- Vilka genusrelaterade kategoriseringar görs i dokumenten gällande problembilden kring missbruket?
- Hur talas det om behandlingen av missbruket ur ett genusperspektiv?
- Vilka kategoriseringar görs i talet om könsspecifika alternativ?

- Hur samverkar konstruktionerna mellan olika kontexter?
- Vilka implikationer skapas av de konstruktioner som görs och hur kan dessa förstås och relateras till de former av strukturell utsatthet som påvisas i forskning om kvinnliga missbrukare?

2. Tidigare forskning

Som nämnts i föregående avsnitt har genusforskningen inom missbruksvården blivit allt mer aktuellt under de senaste åren (Hedin & Månsson, 2000:5). Även Mattsson (2010:21) påpekar, att det har skett en ökad medvetenhet kring könsstrukturer inom såväl forskningen som praktiken på det sociala området.

I följande avsnitt behandlas tidigare forskning som jag har funnit relevant för min uppsats, som fokuserar på hur genuspositioner verkar i och påverkar missbruksvården. Genom denna litteraturgenomgång har jag funnit två positioneringar kring synen på att belysa kön inom missbruksvården. Inledningsvis presenteras i detta kapitel forskning som betonar vikten av könsspecifika behandlingar. Därefter följer en genomgång av den forskning som intar ett mer kritiskt sätt att se på könsspecifika frågor inom missbruksvården. Avslutningsvis gör jag en redogörelse för hur manligt missbruk kan antas i framställningen.

2.1 Det kvinnliga offrets behov

Mats Fridell (2002:145) belyser att flera rapporter påvisar att tjejer som börjar missbruka har en större belastning än killar. Fridell (2002:145) menar att flickor oftare än pojkar har allvarigare och mer belastande bakgrunder, som exempelvis en högre nivå av psykiskt lidande, fler självmordsförsök, oftare är bostadslösa och har en lägre sysselsättningsgrad. Att missbrukande flickor ofta väljer äldre män som partners i missbruksmiljöer är även något som Fridell (2002:145) lyfter, vilket enligt honom kan bli förödande. Han menar att de unga flickornas missbruksdebut tenderar att präglas av övergrepp och svek som en konsekvens av stereotyp nedvärderande attityder från de missbrukande männens sida gentemot kvinnor. Trulsson och Segraeus (2011:6, s.493) menar att kvinnor oftare än män har erfarenhet av sexuella övergrepp och fysiskt våld. Idag finns det kunskap om att kvinnorna under sin livstid har lägre sannolikhet att få behandling för sitt missbruk än män och att de också har fler barriärer att övervinna än männen inom missbruksvården, som exempelvis rädsla för stigmatisering, (Trulsson & Segraeus 2011:6, s.493). Dessa betraktelser är åskådliggöranden av den kvinnliga missbrukaren som i behov av särskild uppmärksamhet och särskilda insatser.

2.2 Vikten av en könsspecifik behandling

Trulsson och Segraeus (2011:6, s.493) menar att behandlingssystemen generellt är uppbyggda utifrån mäns behov. En fördjupad kunskap utifrån ett könsperspektiv skulle enligt dem gynna och nyansera utvecklingen kring förebyggande och behandlande insatser för kvinnliga missbrukare. Trulsson (2003:5) skriver att riskfaktorerna och konsekvenserna av missbruket har olika karaktär för kvinnor och män. Trulsson (2003:5) menar även med hänvisning till Ravndal (1999), att man måste ta hänsyn till olika behandlingsfaktorer för könen. Trulsson (2000:129) hänvisar också till Ravndal och Vaglum (1991) som har sett framgångar med ett nära samspel mellan kvinnor i kvinnobehandling. Trulsson (2000:129) menar att kvinnorna genom behandling med andra kvinnor kan få stärkt självkänsla och på detta vis finna bättre redskap att kunna leva ett liv utan missbruk och utveckla en mer självständig relation till män. Inom omtalandet av behandlingsinsatser riktade till kvinnor läggs också fokus på kvinnans moderskap. Trulsson (2003:13) utgör ett exempel av forskare som belyser föräldraskapet som en drivkraft för kvinnan att avbryta och kontrollera sitt missbruk. Kolfjord (2003:15) poängterar också att avsaknaden av genusperspektivet och förståelse för detta bidrar till att reproducera ojämlika maktförhållanden, och osynliggöra kvinnospecifika behov inom missbruksvården.

2.3 Kvinnan som avvikare

Genusvetenskapen har enligt Mattsson (2005:39) en tendens att lyfta kvinnors särskilda behov av vård samt härigenom beteckna dem som avvikare. Enligt Mattsson (2005:40) har genusforskningen gällande kvinnors missbruk tenderat att fokuseras på kvinnor som sexuellt utsatta och att män spelar en negativ roll i deras liv. Mattsson (2005:41) skriver att kvinnan i många studier inom genusforskningen förstås som osjälvständiga gentemot och beroende av mannen och som passiv med svårigheter att skapa relationer med andra kvinnor. Även Kristiansen och Laanemets (2008:142) redogör för en liknande stereotyp bild av missbrukande kvinnor. De menar att behandlingspersonal tenderar att beskriva kvinnliga klienter som offer och i behov av att tas om hand och stärkas.

I Philip Lalanders (2001) bok *Hela världen är din* går det att finna resonemang om att kvinnan också tenderar att konstrueras som dubbelt avvikande, dels gentemot de missbrukande männen och dels gentemot de icke-missbrukande kvinnorna. Lalander (2001:215) menar vidare att kvinnligt missbruk härigenom tenderar att betraktas som orent och som ett förfall medan männens missbruk snarare ses som aktion och äventyr. I en tid där kvinnan exempelvis förväntas att raka sig under armarna samt på benen och könet blir den

missbrukande kvinnan än mer oren och smutsig i den samtida kontexten (Lalander, 2001:214). Det finns därmed en bild av att kvinnan som missbrukare å ena sidan avviker och inte blir accepterad i den manliga missbruksvärlden men heller inte passar in i normen av en traditionell kvinna. Detta resonemang återges även i Trulssons (2000:128) arbeten som belyser att bilden av idealkvinnan och att samhällets renhetsideal inte går ihop med bilden av den missbrukande kvinnan, vilken enligt Trulsson gör att den missbrukande kvinnan inte sällan omnämns som ”hora” och ”fyllekärring”.

2.4 Kritiken mot en reproduktion av stereotypa föreställningar

Genom att tillskriva kategorierna man och kvinna olika förmågor och känslor upprätthålls skillnader mellan könen (Hilte & Claezon, 2005:35). Mattsson (2005:49) menar att det är viktigt att genusforskningen uppmärksammar kvinnors missbruk och deras underordning i syfte att förändra de rådande genuspositionerna. Dock menar hon också att detta är problematiskt, då det finns en risk att de utgångspunkter som används inom forskningen kring att lyfta kvinnors könsspecifika behov blir ett återskapande där könen återigen stereotypifieras.

Carin Holmberg (2000:21) belyser att det som skapas i forskningen tenderar att upprätthålla stereotypa föreställningar som finns i samhället. Det kan därmed ses som att forskningen bidrar till en ny underordning för kvinnan. Mattsson (2005:42) menar att de studier som beskriver missbrukande kvinnor som sexuellt- och våldsutsatta av män, traumatiserade och med svårigheter att skapa relationer med andra kvinnor, bygger på intervjuer med kvinnor i behandling. Mattsson (2005:42) menar att denna bild som de missbrukande kvinnorna återger kan ha påverkats av att de är i behandling när de intervjuas. Hilte och Laanemets (2000) är två forskare som Mattsson (2005:43) lyfter fram i sin avhandling, vilka problematiserat att kvinnornas sätt att se på sig själva påverkas av behandlingen. Därför menar Mattsson (2005:43) att om kvinnors sätt att se på sig själva påverkas av behandlingen de är i, påverkas också den bild som forskningen har och gör av dem. Lalander (2001:223) betonar också han, att texter som lyfter fram kvinnan som passiv och offer för mäns begär får konsekvenser för hur kvinnorna ser på sin egen situation. Dessa myter om män och kvinnor är enligt Lalander (2001:223) så pass stark att de förefaller att upplevas som naturliga och eviga, snarare än som sociala konstruktioner. Holmberg (2000:27) menar även hon, att det skulle kunna antas att den diskurs som råder kring könets påstådda skillnader kan uppfattas som att individernas självuppfattning är en del av den sociala maktordningen.

2.5 De manliga missbrukarna

Mattsson (2005:47) menar att det finns lite forskning som synliggör män ur ett genusperspektiv. Mattsson (2005:47) menar också att när män väl synliggörs är det ofta i studier som också inkluderar kvinnor. Kristiansen och Laanemets (2008:143) menar utifrån sin studie att manliga missbrukare ofta betraktas som aktivt ansvariga för sina handlingar. I Berit Anderssons (1999:109) kvalitativa studie, återges en bild av att mannens missbruk kvalificeras genom att han anses göra det förbjudna, vilket ofta ses som en del av en motståndstrategi, att göra det man inte får. Till skillnad från att förstå och fokusera på kvinnans moderskap i missbruket, finns det i princip ingen litteratur som behandlar faderskap och missbruk. När det skrivs om föräldraskap och missbruk tenderar det uteslutande att handla om mödrar (Bangura Arvidsson, 2003:44). Denna mening delas också av Kristiansen (2000:235) som även anser att faderskapet som motiv att förändra sina liv bland pappor med missbruk borde utvecklas inom missbruksvården.

Sammanfattningsvis kan det antas av denna genomgång av tidigare forskning att det finns två positioneringar inom området. Å ena sidan problematiseras bristen på synliggörande av kvinnors utsatthet och ett uttryckande gällande en avsaknad på könsspecifika alternativ. Denna positionering lyfter kvinnan som särskilt utsatt och beskriver henne återkommande också som offer för övergrepp och våld. Å andra sidan förs en kritik mot att liknande resonemang och studier bidrar till en reproduktion av stereotypa föreställningar. Det finns också kritik mot att männen inom missbruksvården tenderar att i studierna göras i jämförelse med kvinnan. Detta bidrar till en del frågor på området kring hur hanteringen av strukturella problem dels måste synliggöras för att skapa en förändring av ojämlika maktförhållanden i samhället, dels samtidigt inte bidra till en reproduktion av dem. Dessa är centrala teman som knyts an och undersöks i denna uppsats.

3. Metod

I följande avsnitt beskrivs de metodologiska överväganden som gjorts under uppsatsens resa. Inledningsvis belyser jag mitt val av metod och empiri, urvalsmetod och hur jag har samlat in mitt empiriska underlag. Därefter görs en beskrivning av metodens förtjänster och brister samt metodens tillförlitlighet. Avslutningsvis görs en beskrivning över de etiska överväganden som har gjorts under uppsatsens arbete.

3.1 Val av metod

Då syftet med uppsatsen är att undersöka hur statligt skapade dokument och informationsannonser konstruerar missbruksvård ur ett genusperspektiv används i uppsatsen en diskursanalys. Diskursanalys som analysmetod kan liksom Bryman (2011:474) nämner, tillämpas på textmaterial. Diskursanalys används som analysmetod men också som teori (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:10). Av den anledningen kommer jag att närmare belysa diskursanalysen i kommande teorikapitel. Språket utgör i diskursanalytiska studier en central utgångspunkt, då språk anses bidra till att producera den sociala verklighet som vi uppfattar (Bryman, 2011:474). Då mitt syfte med uppsatsen är att undersöka konstruktioner av genus i olika dokument kan diskursanalysen anses utgöra en relevant ansats i denna studie.

3.2 Empiri

I frågan om empiriinsamling menar Börjesson och Palmblad (2007:16) att diskursanalysen ska ses som en helhet och det därför är viktigt att vetenskapsteorier och empiri till en större del integreras. Vid val av empiri är forskaren enligt Winther Jörgensen och Phillips (2000:84) beroende av en del saker, dels problemformuleringen, och därmed vilket material som är relevant och dels hur forskaren kan vinna tillträde till det. Mitt empiriska material består av dokument producerade av nationellt och statligt förankrade aktörer samt informationsannonser från HVB-hem med inriktning på missbruk. Dessa dokument kan hjälpa mig att undersöka genuskurser inom missbruksvården inom såväl nationellt som mer organisatoriskt förankrade kontexter. Dessa dokument och texter gör i enlighet med Börjesson och Palmblad (2007:17) anspråk på att berätta något om verkligheten, de är konstruerade samtidigt som de är konstruerande. De nationellt förankrade dokumenten som jag har valt att titta närmre på är dokument som är aktuella för att förstå hur missbruk och genus konstrueras på nationell nivå av statliga myndigheter. Jag har också valt att undersöka informationsannonser som utgångspunkt för hur fenomenet konstrueras i den behandlingsutövande sfären på en organisatorisk nivå, då dessa avspeglar en del av hur aktörer inom missbruksvården framställer vården riktade till kvinnor och män. Genom att använda dessa texter i min analys har jag liksom Winther Jörgensen och Phillips (2000:87) skriver, kunnat undersöka hur diskurser gällande genus förverkligas textuellt och kontextuellt. Jag har därmed också kunnat underbygga min tolkning med empiri från olika arenor där det talas om missbruksvård och genus.

3.3 Urval

Jag har valt att avgränsa min studie till att undersöka diskurser kring missbruk i Sverige, då jag finner det aktuellt inom ramen för min uppsats. Jag har valt att studien ska innefattas av dokument som framställer missbruksvård av såväl alkohol- som narkotikamissbruk. Anledningen till att jag har valt att avgränsa mig till detta är att den empiri som jag använder behandlar narkotika och alkohol som utgångspunkter i talet om missbruk. Missbruk är även ett stort fält och skulle bli alltför omfattande om det även skulle innefatta t.ex. matmissbruk.

För att få svar på mina frågeställningar och därmed uppnå mitt syfte med uppsatsen har jag valt att använda mig av ett målstyrt urval. *Målstyrt urval* innebär att forskaren på ett strategiskt sätt väljer ut de fall som är relevanta för sina frågeställningar (Bryman (2011:392). I enlighet med Ahrne och Svensson (2011:42) är valet av empiri beroende på vilken forskningsfråga som undersöks. Genom användningen av ett målstyrt urval och min idé om att diskursanalytiskt undersöka genuskonstruktioner inom missbruksvården på olika arenor i samhället kunde jag vaska fram det material som kunde utgöra intressanta analyser. Denna urvalsmetod kan också anses vara bra att använda i denna uppsats då den enligt Bryman (2011:392) ofta används för att få en förståelse för en social företeelse. Jag har dock varit medveten om att denna urvalsmetod liksom Bryman (2011:392) skriver, inte kan utgöra en generalisering och representationer av den population som jag undersöker, vilket inte heller har varit avsikten med denna diskursanalytiska studie.

3.3.1 Urval av informationsannonser

Då jag ville undersöka genuskonstruktioner inom missbruksvården hade jag sedan tidigare en idé om att använda annonser som är utformade som informationsmaterial på en internetsida kallad *hvbguiden.se*. Denna internetsida erbjuder en sökfunktion där jag har haft möjligheten att avgränsa mig till att söka efter HVB-hem gällande missbruksvård för män respektive kvinnor. I sökfunktionen ingick även möjlighet att avgränsa sökningen till olika sociala problem där alkohol och narkotika utgjorde två av valmöjligheterna. Jag valde att avgränsa mig till att söka på ”män + narkotika” samt ”kvinnor + narkotika”, då de HVB-hem som behandlade narkotikamissbruk även behandlade alkoholmissbruk. Jag började således ta del av alla informationsannonser som fanns presenterade, vilket var 40 annonser riktade till kvinnor och 61 annonser riktade till män. Jag fann relativt snabbt att annonsernas utformning skiljde sig åt, en del var väl beskrivande och andra var kortfattade. I mitt sökande fann jag informationsannonser som utgjorde genuskonstruktioner, vilka jag fann intressanta att använda som empiriskt underlag. Jag uteslöt samtidigt annonser som var kortfattade och

därför också skulle kunna vara svåra att analysera. Genom ett målstyrt urval valde jag ut fem annonser riktade till män samt fem annonser riktade till kvinnor. En av anledningarna till att jag inte enbart undersökt genuskonstruktioner kring kvinnligt missbruk är att jag funnit det problematiskt att föra resonemang utan att involvera båda könen. Varför jag valde fem informationsannonser var för att jag fann dessa intressanta och tillräckliga för att kunna analysera och belysa resonemang.

3.3.2 Urval av statligt producerade dokument

Efter insamlandet av mitt empiriska material inom den behandlingsutövande sfären började jag att orientera mig kring dokument producerade av statliga myndigheter och andra nationellt förankrade aktörer som kunde vara relevant för min studie utifrån ett målstyrt urval. Jag använde sökmotorn Google i mitt sökande efter statligt skapade dokument som empiriskt underlag. Jag hade sedan tidigare kunskap om betänkanden (Statens Offentliga Utredningar), vilka är utredningar gjorda på uppdrag av regeringen. Med dessa i åtanke sökte jag på ”missbruk + SOU”, både via sökmotorn google och via regeringens hemsida. Då fann jag *Missbruksutredningens slutbetänkande* (SOU 2011:35) men även *Forskningsbilagan* (SOU 2011:6), vilka jag efter närmare granskning fann relevanta och intressanta för min uppsats. Jag fann efter en sökning på ”missbruksbehandling + politik” även Regeringens åtgärdsprogram för alkohol, narkotika, dopning- och tobakspolitiken från 2009 med namn *Fri från missbruk*, vilken jag också uppfattade som relevant. Då jag under ett handledningstillfälle fick kunskap om Socialstyrelsens *Nationella riktlinjer för missbruk- och beroendevård* (2007) började jag också titta närmre på detta. Jag kunde genom Socialstyrelsens hemsida finna dessa riktlinjer, vilka jag bedömde kunde bidra med intressanta aspekter i min uppsats. Efter än mer orientering på området sökte jag sedan på ”LVM + SOU” och fann då en utredning från regeringen med namn *Tvång och förändring* (SOU 2004:3) som även den, i mina ögon, kan betrakta som aktuell att använda som empiriskt underlag.

3.4 Metodens förtjänster och brister

Med en diskursanalys har jag kunnat undersöka språkets betydelse för skapandet av vår verklighet (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:10). Bryman (2011:474) menar att en diskursanalys kan hjälpa till att skapa en förståelse för hur språket påverkar hur vi förstår och uppfattar ett fenomen. Jag menar att jag genom en kvalitativ metod har kunnat belysa mina frågeställningar och uppnå mitt syfte på ett mer ingående sätt än genom en kvantitativ ansats, då den kvalitativa metoden i enlighet med Brymans resonemang (2011:371) dels fokuserar på ord och dels har en kontextuell förståelse. Den kvantitativa metoden har ett större fokus på

siffror, statistik och generalisering (Bryman, 2011:371). Genom en diskursanalys ges istället möjlighet att undersöka hur kategoriseringar och konstruktioner görs genom språket i de statligt skapade dokumenten och informationsannonserna och därmed avtäckas de genuskonstruktioner som framträder i diskursen gällande missbruksvård.

Jag har varit medveten om den kritik som finns kring kvalitativa metoder, vilket diskursanalysen är en del av. En kritik som Bryman (2011:368) beskriver är att den kan anses vara allt för subjektiv och bygga på forskarens uppfattning och personliga förhållande till undersökningen. Även Ahrne och Svensson (2011:10) skriver att man som forskare i en diskursanalys är deltagare i det samhällsfenomen som undersöks, vilket kan bidra till svårigheter kring analytisk distans och att förhålla sig till sin egen förförståelse och åsikter. Härigenom kan forskaren påverka undersökningen och resultatet av denna (Ahrne & Svensson, 2011:10). Enligt Winther Jörgensen och Phillips (2000:28) kan detta hanteras genom att forskaren intar en analytisk distansering till materialet genom att t.ex. använda teorier och metoder för att ställa frågor och på så vis ställa sig främmande för materialet och andra självklarheter. För att uppnå detta har jag exempelvis även undersökt hur missbruk som riktas till män omtalas och på så sätt skapa distans till hur det specifikt talas om kvinnor i materialet. Jag har i enlighet med Börjesson och Palmblad (2008:26) försökt att så långt som möjligt inta ett reflexivt förhållningssätt i mitt arbete med uppsatsen, vilket innebär att jag hela tiden reflekterat kring och ifrågasatt de slutsatser jag dragit samt på vilka grunder jag dragit dem.

3.5 Metodens tillförlitlighet

I bedömningen av samhällsvetenskapliga undersökningar används begreppen, reliabilitet, replikation och validitet (Bryman, 2011:49). Kvale (1997:207) menar att begreppen reliabilitet, generaliserbarhet och validitet är återkommande begrepp inom samhällsvetenskapen i frågan om verifiering av kunskap. Reliabilitet och validitet är därmed begrepp, vilka är viktiga i bedömningen av kvantitativ forskning (Bryman, 2011:351). Validitet inom den kvantitativa forskningen syftar till aspekter som rör mätning, vilket kan ses som en anledning till att de kan betecknas som icke relevanta inom den kvalitativa forskningen (Bryman, 2011:351). Kvale menar (1997:209), att dessa begrepp behöver återbrukas för att passa in i den kvalitativa forskningen. Bryman (2011:353) belyser Guba och Lincolns resonemang kring validitet och reliabilitet i kvalitativ forskning. Guba och Lincoln har enligt Bryman (2011:353) beskrivit föreslagna kriterier gällande tillförlitlighet i

kvalitativa studier. Guba och Lincoln beskriver tillförlitlighet genom fyra kriterier, nämligen trovärdighet, pålitlighet, möjlighet att styrka och konfirmera samt överförbarhet (Bryman, 2011:354). Jag har valt att använda mig av begreppet tillförlitlighet och följande delkriterier vilka Bryman (2011:354) beskriver i kombination med Kvaales (2009:246) resonemang kring vikten av att arbeta genomskinligt med sin studie.

Kvale (2009:246) menar att det finns invändningar mot att forskarens egna attityder och föreställningar kan påverka den kvalitativa studien och att olika forskare kommer fram till olika resultat, något som kan peka på en risk gällande otillförlitlighet. Jag har därför så långt som det är möjligt försökt att sträva efter att arbeta på ett genomskinligt sätt. Genom att bland annat använda mig av citat i min analysdel och sträva efter att genomgående göra tydliga beskrivningar för att läsaren av mitt material och mitt tillvägagångssätt i arbetet med uppsatsen ges möjlighet att följa och kritiskt granska mina resultat och analytiska resonemang.

Bryman (2011:354) menar att det är viktigt att forskaren visar att studien har arbetats fram och säkerställts genom de regler som finns för trovärdighet. För att så långt som möjligt uppnå detta har jag varit noga med att vara öppen kring mina metodologiska överväganden och som tidigare nämnts arbeta genomskinligt, exempelvis med val av teorier och metoder som gjorts så att läsaren ges möjlighet att värdera mina resultat. Jag har även försökt att uppnå trovärdighet genom att använda mig av så kallad triangulering. Triangulering innebär enligt Bryman (2011:354) att forskaren i sin studie använder flera olika metoder eller empirikällor i studerandet av en social företeelse. Triangulering är därmed en teknik som kan användas för att så långt som möjligt uppnå en trovärdighet i undersökningen. Även Börjesson och Palmblad (2008:26) lyfter vikten av att använda olika angreppssätt för att uppnå trovärdighet kring framställningarna för att de ska ses som intressanta och möjliga. Gällande denna aspekt har jag i uppsatsen använt mig av en mängd olika teorier och empirikällor. I frågan om möjlighet att styrka och konfirmera, är det vidare viktigt att kunna redogöra för insikten kring att fullständig objektivitet inte går att nå inom den samhällsvetenskapliga forskningen (Bryman, 2011:355). Pålitlighetskriteriet uppfylls genom att forskaren säkerställer att det görs en noggrann och tillgänglig redogörelse av alla de stadier som ingår i studien, samt låter granskare läsa texten (Bryman, 2011:355). Detta har jag strävat efter i mitt arbete under studiens gång genom att inta ett kritiskt förhållningssätt i genomgången av min uppsats.

Överförbarhet är också ett delkriterium som Bryman (2011:354) belyser i frågan om tillförlitlighet. Här ska forskaren vara noga med att göra en tydlig beskrivning och redogörelse vilket kan hjälpa läsaren att bedöma hur pass överförbara resultaten är till en annan miljö (Bryman, 2011:355). För att så långt som möjligt uppnå detta kriterium har jag noga reflekterat över detta i min utformning av texten. Jag har jag försökt att tydligt redogöra för de olika stegen i processen, exempelvis hur jag använt urvalsmetoder för att få fram mitt empiriska underlag och hur jag resonerat kring tidigare forskning.

3.6 Etiska överväganden

I frågan om etiska överväganden har jag använt mig av Vetenskapsrådets forskningsetiskapprinciper som anger fyra huvudprinciper vilka benämns som *informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* samt *nyttjandekravet* (Vetenskapsrådet, 2014:6). Jag har förhållit mig till dessa men funnit en del av kraven mer relevanta än andra utifrån de etiska aspekter som rör min undersökning. Informationskravet belyser vikten av att informera deltagarna av undersökningen om deras villkor i deltagandet (Vetenskapsrådet, 2014:7). Jag har gjort överväganden kring att informera de som är berörda av mina urval av informationsannonser och statliga dokument. Dock har jag inte funnit det relevant, med tanke på att empirin utgörs av offentliga dokument. Frågan om samtyckeskravet där deltagaren ska ges möjlighet att ge samtycke till sin medverkan (Vetenskapsrådet, 2014:9) är heller inte relevant av samma anledning. Liksom Bryman (2011:142) skriver är officiella dokument användbara för granskning om informationen finns lättillgänglig, om det inte krävs något lösenord för att nå materialet, om materialet inte är känsligt och om inga policys förbjuder användning av materialet. De dokument som jag har valt uppnår samtliga de krav som Bryman (2011:142) nämner och därför föreligger inga etiska problem med att använda dem.

Den tredje huvudprincipen nämner Vetenskapsrådet (2014:12) som konfidentialitetskravet, vilket innefattar att hänsyn ska tas till konfidentialiteten i arbetet. Detta krav har jag tagit i beaktning genom att anonymisera de valda HVB-hemsannonser som jag har valt ut. Jag benämner istället annonserna utifrån siffror, exempelvis annons ett och annons två. Annonser ett till fem utgör annonser från HVB-hem riktade till kvinnor medan annons sex till tio rör informationsannonser riktade till män. Jag har valt att inte anonymisera de statligt producerade dokumenten då jag har reflekterat över att de inte utgör ett känsligt material. Den sista huvudprincipen gäller frågan kring nyttjandekravet som belyser att uppgifter inte får

användas om enskilda som inhämtats för studien (Vetenskapsrådet, 2014:14). Detta krav uppfattar jag sakna relevans utifrån denna studie.

Jag vill avslutningsvis belysa att jag har reflekterat över de etiska aspekterna kring att lyfta frågor som rör stereotypa föreställningar och kategoriseringar i uppsatsen, då dessa belysanden kan bidra till att reproducera dem, i enlighet med Mattssons (2005:50) resonemang. Samtidigt är det av vikt att lyfta frågor om kön och könsgörande för att kunna förändra genussystemen. Mattsson (2005:50) menar även att de studier som bidrar till en reproducering av kategoriseringar och stereotypa föreställningar tenderar att utmåla kvinnan som offer och att endast fokusera på kvinnor.

4. Teoretiska utgångspunkter

Diskursanalys är ett angreppssätt inom socialkonstruktivismen (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:11) därför kan det belysas att denna uppsats utgår från socialkonstruktivistisk grund. I följande teoridel görs en beskrivning av de teoretiska utgångspunkter och teman som jag använder mig av i uppsatsen - och vilka jag har valt för att som Börjesson och Palmblad (2007:18) skriver kunna ge intressanta resonemang och fruktbarhet till uppsatsens analyskapitel.

Inledningsvis förs i detta kapitel ett resonemang gällande grundläggande utgångspunkter för socialkonstruktivismen. Sedan följer en beskrivning av diskursanalysen, vilken används både som metod och teori. Därefter görs en beskrivning av kritisk diskursanalys och begreppet interdiskursivitet. Sedan följer ett avsnitt kring begreppet subjektpositioner som också det är ett begrepp som används i uppsatsens analys. Vidare beskrivs normalitet och kategoriseringar. Avslutningsvis belyses genusteori utifrån Judith Butlers begrepp kring heteronormativitet och performativa handlingar samt Mattssons (2010) resonemang kring könsmaktordning.

4.1 Socialkonstruktivism

Socialkonstruktivism är en teoretisk ansats som utgår från att vår uppfattning av världen är socialt konstruerad. Språket antas här ge mening och uttrycka maktförhållanden i vår sociala värld. Genom att analysera språkanvändning kan vår konstruktion av världen och dess sociala relationer brytas ner och ”avslöjas” (Jönson, 2010:104), vilket också kan benämnas som en dekonstruktion. Vivien Burr redogör för fyra grundpremissor gällande socialkonstruktivismen som även ligger till grund för de diskursanalytiska angreppssätten (Winther Jørgensen &

Phillips, 2000:11). Det första antagandet innefattar att ha en kritisk inställning till självklar kunskap då kunskap utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv inte kan betraktas som en objektiv sanning (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:11). Det andra som Burr tar upp gäller historisk och kulturell specificitet, vilket handlar om att vår kunskap om världen anses vara präglad av kultur och historik (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:11). Det tredje antagandet berör samband mellan kunskap och sociala processer, där vårt sätt att uppfatta den värld som vi lever i anses upprätthållas och skapas genom sociala processer. Den sista premiss som Burr nämner handlar om samband mellan kunskap och social handling, som Burr menar handlar om att i en bestämd världsbild framstår några former av handlingar som otänkbara medan andra blir ”naturliga”. Detta innebär att rådande diskurser och konstruktioner inte enbart bidrar till att forma vår förståelse av världen, utan också drar gränser kring vad som anses vara möjligt, lämpligt och ”sant”. På så vis utesluter vårt sätt att förstå och tala om världen också alternativa förståelser och perspektiv (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:12).

4.2 Diskursanalys

Med begreppet diskurs menar Winther Jörgensen och Phillips (2000:7) ett bestämt sätt att tala om och förstå den värld vi lever i. Språket antas här vara strukturerat i olika mönster som påverkar oss. Diskursanalys är ett sätt att analysera dessa mönster. När diskursanalys används är det av stor vikt att den inte används utifrån vilka teoretiska utgångspunkter som helst. Då analysättet förutsätter en konstruktivistisk kunskapsförståelse blir det svårt att kombinera det med teorier som utgår från en realistiskt präglad kunskapsteori (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:10). Diskursanalysen kan användas som både en metod och som ett teoretiskt synsätt. Teori och metod är därmed sammanlänkande med varandra inom diskursanalysen (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:10). Inom diskursanalys finns en rad olika angreppssätt (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:12). Gemensamt för de olika angreppssätten är deras syfte, vilket handlar om att kritiskt undersöka maktrelationer i samhället och på så vis bidra till social förändring (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:8). Förutom detta delar de också grund, nämligen den strukturalistiska och poststrukturalistiska språkfilosofin, vilken förmedlar att det är språket som anses ge oss tillträde till ”verkligheten” (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:15). Genom språket skapas verkligheten (Börjesson & Palmblad, 2008:34). Med hjälp av diskursanalytiska verktyg kan jag undersöka hur genuskonstruktioner görs inom olika arenor där det talas om missbruksvård och hur detta bidrar till att skapa den verklighet som vi tänker och agerar kring. Jag har i denna uppsats valt att använda *kritisk diskursanalys* med utgångspunkt i Faircloughs idéer. Denna inriktning redogörs för nedan.

4.2.1 Kritisk diskursanalys och interdiskursivitet

Inom den kritiska diskursanalysen används teorier och metoder i undersökandet av relationerna i olika sammanhang (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:66). Fairclough är en av dem som med sina resonemang har utvecklat den kritiska diskursanalysen (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:66). Fairclough menar att diskurser både förändrar och reproducerar kunskap samtidigt som de formas av rådande strukturer och sociala praktiker (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:71). Fairclough menar också att det är viktigt att inte endast undersöka texterna utan att också koppla dessa till de strukturer samt samhällliga och kulturella processer som de ingår i (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:72). Genom att använda mig av kritisk diskursanalys i analyserandet av texterna kan jag tolka diskursernas koppling och påverkan av samhällliga och kulturella processer.

Ett diskursanalytiskt begrepp som jag avser att använda i uppsatsen är *interdiskursivitet*. Interdiskursivitet, har utgångspunkt inom den kritiska diskursanalysen (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:77). Interdiskursivitet handlar om att sättet att tala återfinns inom och mellan diskurser, genom att olika diskurser också möts skapas en ny interdiskursiv mix med nya sätt att tala (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:77). Winther Jörgensen och Phillips (2000:77) menar att diskursiva reproduktioner och förändringar kan undersökas genom att relationerna mellan olika diskurser analyseras. Genom att använda begrepp gällande interdiskursivitet i min analys kan jag undersöka hur de analyserade dokumenten påverkas av och bygger vidare på tidigare producerad text och kunskap, som exempelvis forskning, samt vilka implikationer detta medför för synen på kvinnliga missbrukare.

4.2.2 Subjektpositioner

Subjektpositioner är ett begrepp och ett analytiskt verktyg som används inom diskursteorin som syftar på vilken position ett visst subjekt hänvisas till inom en specifik diskurs. Subjektpositioner skapas enligt Foucault inom diskurser (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:21,41). Det finns därmed olika positioner angivna som subjektet kan sättas in i inom en specifik diskurs och utifrån dessa positioner knyts vissa förväntningar på de identiteter som subjekten tillskrivs (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:48). Alla har dock inte tillträde till samma subjektpositioner (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:63), diskurser kan på så vis också verka på ett exkluderande sätt (Wreder, 2007:46). Med subjektpositioner fokuseras de möjligheter som ges att uttala sig inom en diskurs, sammanhanget avgör vilka uttalanden som är möjliga (Wreder, 2007:46). Med kvinnlig missbrukare som subjekt i en diskurs knyts

exempelvis vissa förväntningar. Genom att undersöka hur subjektpositionerna framkommer i texterna är det min önskan att kunna förstå hur genuskonstruktioner framträder samt vilka begränsningar och möjligheter de bär med sig.

4.3 Normalitet

Normalitet är ett begrepp som används i betydelsen av vanlig och typisk (Svensson, 2007:18). Normaliteten kan däremot inte ses som något homogent. Alla människor är inte en del av normaliteten och därför finns det också alltid en avvikelse (Svensson, 2007:18,19). I normaliteten som ses som det friska är det avvikande en motsats som belyser det abnormala. I denna uppsats används normalitetsbegreppet för att belysa hur de genuskonstruktioner som görs tar sig uttryck genom dels en normalitet, dels en avvikelse.

4.4 Kategoriseringar

Ett sätt att analysera empiri utifrån ett konstruktivistiskt och diskursanalytiskt perspektiv är att använda sig av kategoriseringar. Med kategoriseringar och deras medföljande berättelser skapas förståelse för hur världen fungerar (Börjesson & Palmblad, 2008:35). Börjesson och Palmblad (2008:10) menar att kategorianvändning är centralt inom myndighets- och professionellt utövande arbete, där det behövs för att skapa förståelse och reda bland mänskliga svårigheter. Börjesson och Palmblad (2008:33) talar om *tvingande och valbara kategorier* som en form av kategorier. En del kategorier som tillskrivs människor och deras identitet är valbara, exempelvis livsstilar (Börjesson & Palmblad, 2008:33). Genom att själv välja att tillhöra en viss livsstil införlivar sig individen i fråga i en valbar kategorisering. Andra kategorier benämner Börjesson och Palmblad (2008:33) som icke valbara kategorier, exempelvis man eller kvinna. Detta gäller även kategoriseringar som människoexperter lägger på vissa individer, t.ex. begreppet missbrukare. Börjesson och Palmblad (2008:34) menar att detta också påvisar vem som har rätt att kategorisera. På så vis handlar kategoriseringar också om makt, då de reflekterar vems problemperspektiv som är rådande. Kategorierna bär också på en del innehåll som automatiskt följer med då kategoriseringar görs, exempel är beteenden och brister (Börjesson & Palmblad, 2008:37). Genom att undersöka hur kategoriseringar görs i dokumenten kan en förståelse skapas för hur exempelvis genusediskurser formas i talet om missbruk samt vilka konsekvenser framträder genom de kategoriseringar som görs.

4.5 Judith Butler

Judith Butler har haft ett stort inflytande på den feministiska debatten gällande kön och genus samt hur kön förhåller sig till sexualitet (Mattsson, 2005:24). Butler talar om kön som en framkallad eller skapad effekt (Butler, 2007:229). Enligt Butler är genus kulturellt konstruerat

(Butler, 2007:55). Hur man och kvinna konstrueras beror därmed på den rådande normaliteten snarare än på medfödda biologiska könsegenskaper. Butler använder olika begrepp i sina resonemang om kön och genus, *heteronormativitet* och *performativa handlingar* är två av dem.

4.5.1 Heteronormativitet och könsmaktordning

Med heteronormativitet menar Butler (Rosenberg, 2005:11) att det skapats en normalitet kring det heterosexuella. Heterosexualiteten ses härigenom som något allomfattande och ”naturligt”. Butler menar att heterosexualiteten ska ses som aktivt normande som skapats genom en binär könsuppfattning, det vill säga: maskulin=manlig=man och feminin=kvinnlig=kvinn. Det som inte kan betraktas som heteronormativt faller utanför normen och ses istället som avvikande (Rosenberg, 2005:11). Mattsson (2010:44) menar att kön och tankar kring maskulint och feminint skapas genom förväntningar om hur män och kvinnor ska vara. Våra föreställningar och vårt sätt att tänka kring mannen som överordnad och kvinnan som underordnad är centralt och utgör en så kallad könsmaktordning (Mattsson, 2005:41). Inom den diskursanalys, vilken jag med denna uppsats avser att utföra, kan Butlers resonemang om heteronormativitet som teori och funderingar kring könsmaktordningar synliggöra hur heterosexualiteten speglas och skapas som det naturliga och normativa inom de genuskonstruktioner som görs.

4.5.2 Performativa handlingar

Performativitet är ett begrepp som Butler använder för att tala om de aktiva processer där sociala praktiker skapar exempelvis kön/genus (Rosenberg, 2005:14). Butler menar att könet konstrueras genom vårt handlande (Butler, 2007:229). En kvinna är inte automatiskt kvinna utan görs enligt Butler (Rosenberg, 2005:9) till det. Kön görs ofta omedvetet och rutinmässigt och det är även svårt att avstå från att göra kön (Mattsson, 2005:30). Trots att människan gör kön genom performativa handlingar är det inte fritt fram att välja och göra kön hur vi vill då vi agerar genom ett system, vilket begränsar oss (Mattsson, 2005:30). Dokumenten som skapats inom missbruksvården där forskare och praktiker inom socialt arbete talar om kön och missbruksvård skapar således kön genom dessa performativa handlingar. Genom att undersöka performativa handlingar belyser jag i uppsatsen hur kön och genus aktivt skapats genom språket i dokumenten samt vilka konsekvenser detta får.

5. Analys

I dokumentens sätt att tala om kvinnor och missbruk återkommer heteronormativa genuskonstruktioner. Dessa formar en dominerande diskurs som jag har valt att kalla

heteronormativitetsdiskursen. Denna diskurs benämns som den dominerande diskursen i den bemärkelsen att den är mest förekommande i empirin. Samtidigt kan också en mer könsneutral diskurs ses. Denna diskurs benämns som en oppositionell diskurs som inte är lika framträdande i empirin. Genom analyser av hur dessa diskurser tar sig uttryck, dels i den behandlingsutövande sfären och dels på den nationellt förankrade arenan, undersöks i detta kapitel hur dominerande och oppositionella diskurser gällande genuskonstruktioner framträder i omtalandet av missbruksvård.

I detta analyskapitel belyser jag inledningsvis hur orsakerna och behandlingen av kvinnligt och manligt missbruk framställs och verkar i informationsannonser samt i dokument producerade av nationellt förankrade aktörer. Jag lyfter sedan den heteronormativitetsdiskurs som kan ses som dominerande i materialet och diskuterar dess implikationer. Vidare lyfter jag den positionering inom heteronormativitetsdiskursen som förespråkar könsspecifika insatser och analyserar avslutningsvis den oppositionella diskurs som framträder, hur den verkar och hur implikationerna av denna kan förstås. För förtydligande av presentationen av empirin kan det belysas att de utdrag som görs i följande analyskapitel är direkta citat från de olika dokumenten.

5.1 Kvinnans utsatthet- orsaker till missbruket

I alla undersökta informationsannonser från HVB-hem görs olika kategoriseringar där genusrelaterade konstruktioner manifesteras. Detta sker exempelvis genom att diagnosgrupper för de respektive behandlingarna anges, där kvinnliga missbrukares problembilder återkommande kategoriseras i termer av att vara offer för sexuella övergrepp och misshandel. Det kan exempelvis se ut så här (mina understrykningar):

Diagnosgrupp: ADHD, Alkohol, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Misshandlade kvinnor, Narkotika, Sexuella övergrepp, Psykosocial problematik, Ångestsyndrom.

(Annons ett)

Diagnosgrupp: Alkohol, Incest, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Misshandlade kvinnor, Narkotika, Sexuella övergrepp, Psykosocial problematik, Ångestsyndrom, Fobier/Depressioner.

(Annons två)

Diagnosgrupp: Alkohol, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Misshandlade kvinnor, Narkotika, Sexuella övergrepp, Psykosocial problematik.

(Annons tre)

I de exemplifierade citaten kategoriseras kvinnorna alltså återkommande som offer för sexuella övergrepp och misshandel. Genom att könet kvinna samt missbrukare omtalas görs en *tvingande kategorisering* som den missbrukande individen med kvinnligt kön sorteras in i (Börjesson & Palmblad, 2008:33). Genom denna tvingande kategorisering associeras de missbrukande kvinnorna med exempelvis offer för sexuell utsatthet och våld. Omtalandet av kvinnors missbruk som återkommande i annonserna associeras med sexuella övergrepp, prostitution och offer för våld bidrar till formandet av en specifik *subjektposition* (Winther Jörgensen & Phillips 2000:48). Subjektpositionen missbrukande kvinna kopplas här ihop med en förväntning på att hon ses är offer och utsatt. Denna *subjektposition* kan också verka som exkluderande i den bemärkelsen att den utesluter män i kontexten (Wreder 2007:46). De missbrukande kvinnorna beskrivs och får tillträde till en subjektposition där förväntningar finns kring att de har en problematik av att ha blivit offer, framför allt för misshandel och sexuella övergrepp.

Även inom de statligt producerade dokumenten tenderar kvinnans orsaker till missbruket att omtalas i termer av att vara offer för våld och sexuell utsatthet. Detta kan exempelvis ses i följande citat:

Kvinnor har i större utsträckning än män erfarenhet av sexuella övergrepp, fysiskt våld...

(SOU 2011:6)

Det finns ett samband mellan missbruk och prostitution, eftersom prostitution kan vara ett sätt för kvinnor med ett missbruk att finansiera detta.

(Fri från missbruk- Regeringens åtgärdsprogram, 2009)

Kvinnor med missbruk likställs i de exemplifierade citaten inte endast med utsatthet utan ekvivaleras även med prostitution och att vara offer för sexuellt och fysiskt våld. Att kategoriserandet och de föreställningar som återkommer i betecknandet av den kvinnliga missbrukaren tenderar att ha ett stort fokus på sexualitet har även kunnat ses i tidigare forskning (Mattsson, 2005). I likhet med vad Lalander (2001) påpekar kopplas den missbrukande kvinnan också ihop med prostitution och ”smutsig” sexualitet, där hon inte endast konstrueras som offer för övergrepp utan också görs till en smutsig och fallen kvinna.

Ännu ett exempel på att missbrukande kvinnor inom de statligt skapade dokumenten ses som en särskilt utsatt grupp syns i följande citat:

Kvinnor med olika former av missbruksproblem är också en utsatt grupp, vilket även gäller barnen till dessa kvinnor...

(Fri från missbruk- Regeringens åtgärdsprogram, 2009)

I citaten ovan, där det belyses att kvinnor med missbruk är en särskilt utsatt grupp, görs liknande *tvångande kategoriseringar* som i informationsannonserna från HVB-sfären (Börjesson & Palmblad, 2008:33).

5.2 Manliga orsaker till missbruk

När mannens bakomliggande orsaker till missbruket omtalas i de undersökta informationsannonserna från HVB-hem återkommer inte alls resonemang kring övergrepp, utsatthet och särskilda behov. Istället görs mer frekvent kategoriseringar och kopplingar till olika psykologiska problem. Inom de informationsannonser som riktar sig till män kan följande kategoriseringar återkommande ses:

Diagnosgrupp: ADHD, Alkohol, Borderline, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Narkotika, Dubbeldiagnos, Neuropsykiatriska diagnoser, Inlärningssvårigheter, Fobier/Depressioner... Bipolär sjukdom.

(Annons sju)

Diagnosgrupp: ADHD, Alkohol, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Narkotika, Psykosocial problematik.

(Annons nio)

Diagnosgrupp: ADHD, Alkohol, Aspergers syndrom, Kriminalitet, Läkemedelsberoende, Narkotika, Dubbeldiagnos, Psykosocial problematik, Övriga psykosjukdomar, Ångestsyndrom, Neuropsykiatriska diagnoser, Fobier/Depressioner.

(Annons tio)

Istället för att kategorin manlig missbrukare sätts i relation med utsatthet och övergrepp, tydliggörs alltså ett tal om psykologiska sjukdomar som t.ex. ADHD och psykosocial problematik i informationsannonserna. Den *tvångande kategorin* (Börjesson & Palmblad, 2000:33) som utgör manlig missbrukare associeras med andra förväntningar än de som följer med den kvinnliga missbrukaren. Som *subjekt* sätts den missbrukande mannen in i andra positioner och får därigenom tillträde till andra subjektpositioner än kvinnan. Till skillnad från kvinnan, vars problematik antas ha rötter i olika former av övergrepp som hon har utsatts för, omtalas den missbrukande mannen som en individ med någon form av psykiatrisk

diagnosproblematik. Orsakerna till dessa uttalas däremot inte. Att även mannen skulle kunna vara offer för våld och övergrepp osynliggörs på så sätt.

I följande citat illustreras också hur missbrukande män framställs i jämförelse med kvinnor i dokument producerade av nationellt förankrade aktörer:

Kvinnorna använde i högre utsträckning än män droger för att dämpa ”oönskade känslor” och som ett skydd mot en verklighet de med tiden haft svårare att stå ut med.

(SOU 2004:3, s.240)

Det exemplifierade citatet belyser hur mannen görs och framställs i jämförelse med kvinnan och genom att kvinnans särskilda situation lyfts. Här framträder den kvinnliga missbrukaren som ett subjekt som inte maktar med sitt känsloliv och verkligheten. Hon förstås implicit som svag. Mannen framställs härigenom indirekt också som ett subjekt som inte använder droger för att han är svag eller inte står ut med verkligheten. Ett annat exempel på att mannen som kön görs annorlunda i jämförelse med kvinnan finns i slutbetänkandet från LVM- utredningen *Tvång och Förändring* (SOU 2004:3) där ett kapitel lyfter missbruksvård ur ett genusperspektiv. I detta kapitel belyses ”den missbrukande kvinnan” som ett särskilt avsnitt. Ett liknande avsnitt för mannen, vilket skulle vara ”den missbrukande mannen”, finns däremot inte med. Mannen framträder i dessa dokument härigenom implicit som en del av normaliteten. Genom att kvinnan på detta sätt betecknas som särskild och som en del av det abnormala, framställs mannen alltså som det typiska och vanliga (Svensson, 2007:18).

Sammanfattningsvis gällande informationsannonserna riktade till män återkommer inga inslag av problembilder gällande övergrepp och sexuell utsatthet. Istället får den missbrukande mannen som subjekt tillträde till andra positioner, som bland annat karaktäriseras av psykologiska diagnoser. I de statligt producerade dokumenten omtalas mannen som kön inte i lika stor utsträckning som kvinnan. Den manliga kategorin kan därmed ses som än mer osynlig i texterna. Dock kan det antas att mannen som kategori är närvarande när han sätts i relation till kvinnan och i jämförelse med henne. När kvinnan omtalas som särskild och på så vis också avvikande i de statligt producerade dokumenten återfinns mannen istället implicit som normaliteten. I detta framträder också en tydlig heteronormativitet i sättet som kvinnliga och manliga missbrukare omtalas i dokumenten, vilket kan förstås som ett uttryck för traditionell könsmaktsordning (Mattsson, 2005:41,44).

5.3 Behandlingsinsatser av kvinnligt och manligt missbruk

Tidigare i analysen har genuskonstruktioner avseende missbrukets orsaker lyfts fram. I detta avsnitt behandlas hur genuskonstruktioner görs gällande behandlingsinsatser. I frågan om behandlingsinsatser speglas, i likhet med talet om orsakerna till missbruk, en del återkommande genuskonstruktioner. Exempel på hur kategoriseringar framträder i informationsannonser riktade mot kvinnliga missbrukare kan ses i följande citat:

Ett speciellt anpassat program för kvinnor med missbruksproblematik som utsatts för fysisk/psykisk misshandel.

(Annons ett)

Behandlingen innehåller bla samtal enligt MI om ”våld i nära relationer”

(Annons två)

Erfarenhet finns av ätstörning, övergreppsproblematik...

(Annons tre)

Målgruppen är kvinnor med en komplex livssituation där missbruk-/beroende, psykisk ohälsa, stress, destruktiva relationer och övergreppsproblematik kan förekomma.

(Annons fyra)

Kvinnorna får arbeta i gruppterapi och enskild terapi med bla skuld/skam, övergrepp, relationer, attityder, beteenden, och sorg.

(Annons fem)

Kvinnor behöver oftare längre behandling eftersom övergrepp är vanligt som en del av problematiken.

(Annons ett)

De kategoriseringarna som görs i frågan om behandlingar riktade mot kvinnor handlar här upprepat om att ta itu med problematik där övergrepp, våld och destruktiva relationer anges som bakomliggande orsaker till missbruket. I dessa texter, som hämtats från den behandlingsutövande sfären, kan det tydligt ses hur behandlingsinsatser som handlar om att bearbeta övergrepp och relationsproblematik utgör en central del av missbruksvården riktade till missbrukande kvinnor.

Inom både de behandlingsutövande texterna och inom de nationellt förankrade dokumenten talas det också återkommande om moderskapet. Exempel på detta kan ses i följande citat:

... arbetar vi i behandlingen med att stödja och stärka kvinnans föräldraroll...

(Annons två)

Vi arbetar med relationsproblematik utifrån kvinnors specifika behov med inriktning på den destruktiva relationen och vid behov lägger vi fokus på mamma-barnrelationer.

(Annons fyra)

Barnet kan bli den drivkraft som får dem att bryta missbruket, skapa struktur i livet och börja blicka framåt.

(SOU 2004:3, s.241)

I dessa ovan nämnda citat speglas hur moderskapet betonas och ses som viktigt i behandlingen av missbruket för kvinnor. Betonandet på moderskapet kan kopplas ihop med den *heteronormativitet* och stereotypa uppfattning om kvinnan som moder. Detta kan också relateras till den tidigare forskning (Trulsson 2003) som presenterats där moderskapet ses som en viktig del för kvinnor i behandling. Även inom andra statligt förankrade dokument som belyser genusperspektivet tenderar en del avsnitt att handla om just moderskapet och mamma/barnrelationer. Ett av många exempel är delbetänkandet från *Missbruksutredningen* (SOU 2011:6) där ett särskilt avsnitt har satts av för att belysa kvinno- och barnperspektiv på insatser inom missbruks- och beroendevården. Kvinno- och barnperspektiv skrivs här samman och kategoriseras ihop. Barnperspektivet, som idag är centralt i socialt arbete, kopplas här till föräldrarollen som i sin tur förgivettaget associeras till ”kvinna” och ”moder”. Förälder konstrueras implicit som moder, vilket också utesluter manliga associationer till föräldraansvar (jfr. Kristiansen 2000).

När det gäller behandling av manligt missbruk är det helt andra aspekter som betonas i de analyserande texterna. Exempel på detta kan ses i utdrag från informationsannonserna:

... får träna och utveckla sina färdigheter att leva ett drogfritt liv, för att därefter slussas ut till boende och sysselsättning.

(Annons sex)

... förberedelse för utslussning... ambition att ta revansch till en varaktig nykterhet, en ny social miljö och till ett fungerande arbetsliv.

(Annons sju)

... upptäcka vuxenlivet efter fullgjord behandling. Sambandet mellan boende, arbete och fritid kommer också att bli tydligare.

(Annons åtta)

... utvecklas som individ med bra självförtroende och ett självförverkligande av sin vision.

(Annons nio)

I de exemplifierade citaten nämns inte behovet av stöd för bakomliggande övergrepp. Istället förs resonemang kring att utveckla färdigheter, skaffa sysselsättningar och boende samt utvecklas till en självständig individ. Dessa återkommande kategoriseringar som görs om att utveckla färdigheter, skaffa sysselsättningar och boende illustrerar också den heteronormativitet som präglar manliga behandlingsinsatser gällande hur män ska vara och den normalisering som missbruksvården avser att utföra. Han förväntas genom behandlingsinsatserna utvecklas till en ”vuxen” och ansvarstagande man – eller människa – som kan jobba, bo och sköta sådana sysslor som utifrån ett traditionellt patriarkalt perspektiv tillskrivs mannen.

5.4 Heteronormativitetsdiskursen och dess implikationer

I analysens tidigare avsnitt har det visats på hur genuskonstruktionerna verkar inom dokumenten gällande orsaker och behandling. Vad kan då sammanfattningsvis sägas om hur genuskonstruktioner inom dokument som berör missbruksvård framställer orsaker och behandlingar riktade till kvinnor respektive män och vad får det för implikationer? De olika dokumenten som omtalar genuskonstruktioner kan förstås som performativa handlingar som bidrar till att konstruera kön, omedvetet och rutinmässigt genom språket (Rosenberg, 2005:30). Genom *tvingande kategorier* så som ”man” eller ”kvinna” (Börjesson & Palmblad, 2008:33) anvisas missbrukaren till en position där föreställningar utifrån dennes kön blir grunden till vilken behandling som denne kommer att få tillgång till. Detta kan ses i de återspeglings kring hur kvinnans moderskap poängteras och att mannens behandling uppges syfta till att ordna försörjning och boende. Återkommande talas det i dokumenten om missbruk i form av manligt och kvinnligt. En heterosexuell norm avspeglas också i texterna (Rosenberg, 2005:11). Texternas genuskonstruktioner handlar övervägande om kvinnans negativa erfarenheter av mannens övergrepp. Det utgås implicit från att kvinnan levt eller lever i en relation med en man, vilken har utsatt henne för våld och sexuella övergrepp. Detta påvisar även hur den heteronormativa bilden präglar rådande normerna gällande manligt och kvinnligt (Rosenberg, 2005:11).

Detta bestämda sätt att tala om och förstå (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:7) kvinnliga missbrukare som offer och manliga missbrukare som normalitet kan ses som en *heteronormativitetsdiskurs*, vilken enligt Butler (Rosenberg, 2005:11) skapats genom en binär könsuppfattning gällande kvinna och kvinnligt. Heteronormativitetsdiskursen framträder som dominerande och genomgående i bemärkelsen att den är mest förekommande i de olika dokumenten från den behandlingsutövande sfären, men dominerar till stor del även inom de

dokument som har skapats av nationellt förankrade aktörer. Inom den heteronormativa diskursen verkar kön som en central kategorisering för de olika subjektpositioner som formas. På så vis sker också en exkludering av möjligheter beroende på subjektets kön (Wreder, 2007:46). Exempelvis förefaller subjektpositionen missbrukande man inte att bli sedd som ett möjligt offer för våld och övergrepp – eller som förälder.

Vilka implikationer kan denna heteronormativitetsdiskurs bidra till? Heteronormativitetsdiskursen synliggörs genom språket, vilket kan bidra till att utgöra en förändring av ojämlika maktförhållanden inom missbruksvården. Ett synliggörande av de kategoriseringar och antaganden som görs i dokumenten kan bidra till att synliggöra frågan kring den utsatthet som kvinnor, vars problembild utgörs av misshandel och sexuella övergrepp, innebär. Samtidigt kan den bidra med att reproducera stereotypa föreställningar om kvinnor och vidmakthålla kvinnans underordnade könsmaktsposition. De återkommande genuskonstruktioner som görs upprätthåller också en normativ – och många gånger negativ – uppfattning om missbrukande kvinnor. Förgivettaganden om att missbrukande kvinnor är offer, utsatta och delvis också ”smutsiga” eller ”sämre” kvinnor riskerar att reproduceras. I enlighet med Svenssons (2007:18) resonemang om att alla inte kan vara en del av normaliteten kan den heteronormativa bild som reproduceras också antas vara en bild som många missbrukande kvinnor inte känner igen sig i. Alla missbrukande kvinnor kanske inte har erfarenhet av övergrepp som måste läggas fokus på i behandlingen.

Då de kategoriseringar som ständigt görs kring missbrukande kvinnor handlar om att se dem som offer för övergrepp och sexuell utsatthet kan detta även få konsekvenser för hur de blir uppfattade av omgivningen. De heteronormativa kategoriseringar som görs skapar samtidigt konsekvenser även för män, som exempelvis att utesluta och osynliggöra män som offer för övergrepp eller lämpliga och möjliga föräldrar, då dessa antaganden uppenbarligen inte faller inom ramen för den rådande heteronormativitetsdiskursen som präglar missbruksvården för män. Den rådande diskursen som framträder i materialet skapar alltså begränsningar och vidmakthåller stereotyps föreställningar om såväl mannen som kvinnan.

5.5 Talet om könsspecifika insatser

Inom de olika dokumenten framträder alltså en dominerande heteronormativitetsdiskurs. Inom denna diskurs sker också ett tal om könsspecifika insatser. Detta tydliggörs exempelvis i följande citat:

Kvinnor har i större utsträckning än män erfarenhet av sexuella övergrepp, fysiskt våld, suicidförsök och medicinering för psykiska problem. Detta ställer krav på ”gender sensitive” behandling.

(SOU 2011:6, s.493)

... att forskning om missbruk och personer med missbruksproblem ofta bedrivits ”av män om män”, vilket bidragit till att missbrukarvården inte kunnat svara upp mot kvinnors särskilda situation och behov.

(SOU 2004:3, s.241)

I vissa fall kan det föreligga ett behov av könsspecifika insatser, framför allt för kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp eller fysiskt våld.

(SOU 2011:35, s.221)

Även inom informationsannonsernas kontext reflekteras liknande antaganden. Följande citat utgör ett exempel:

I många behandlingsprogram tas missbrukande kvinnor inte på tillräckligt stort allvar...

(Annons ett)

Vad som understryks i de exemplifierade citaten är dels behovet av könsspecifika alternativ dels en kritik mot att rådande behandlingsprogram inte tar kvinnor på allvar. I citaten görs också kategoriseringar av missbrukande kvinnor som offer för sexuella övergrepp och våld. I det att omtalandet av könsspecifika insatser sker inom ramen för en heteronormativ diskurs, där kvinnan antas vara ett offer för mannens överordning och begär, kan kvinnans särskilda behov av specifika insatser belysas. Härigenom kan kritik mot en avsaknad av behandlingsprogram där kvinnor faktiskt tas på allvar framföras. Att kategorisera de missbrukande kvinnorna som utsatta ger dem här tillträde till en subjektposition (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:48) som uppfattas vara i behov av könsspecifika insatser.

Hur kan de könsspecifika alternativens implikationer förstås? Som den kritiska diskursanalysen (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:71) belyser kan diskurser både bidra till förändring och reproduktion. Omtalandet av missbruksproblematik och behandling kan som tidigare nämnts därför å ena sidan upprätthålla stereotypa föreställningar men även synliggöra utsatthet i syfte att skapa en förändring och etablera en vård som är gynnsam även för kvinnor. Då vår verklighet skapas genom språket (Börjesson & Palmblad, 2008:34) kan ett synliggörande av kvinnors utsatthet och offerskap användas för att lyfta problem gällande genusskillnader i missbruksvården.

5.5.1 Forskningens interdiskursiva påverkan på statliga myndigheters dokument

Den heteronormativa diskurs som framträder som dominerande i empirin där missbrukande kvinnors utsatthet framträder som en central kategorisering, kan förstås som ett uttryck för behovet av att synliggöra kvinnans underordning i samhället. Vad bygger då de perspektiv och den kunskap på som förmedlas i de undersökta dokumenten? I genomgången av de olika dokumenten producerade av nationellt förankrade aktörer framträder refereringar och hänvisningar till forskning genomgående som något centralt. Exempel på detta kan ses i följande citat:

En genomgång beträffande mäns och kvinnors missbruk (Trulsson 2003 a) visar på en del likheter mellan manligt och kvinnligt missbruk, men främst blir skillnaderna mellan män och kvinnor tydliga. (SOU 2011:6, s. 494)

I Armelius & Armelius (Armelius & Armelius, 2010) framkommer inte oväntat att missbrukande män är överrepresenterade som förövare när det gäller området kriminalitet som det framkommer i ASI-intervjuer.

(SOU 2011:6, s.539)

Blomqvist (2002) har i sin studie om människors väg ut ur ett etablerat narkotikamissbruk konstaterat att mäns och kvinnors erfarenheter från det aktiva missbruket skiljde sig markant åt i vissa avseenden.

(SOU 2004:3, s.239)

I dessa citat ses återkommande refereringar till forskning. Detta kan förstås som en *interdiskursivitet* (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:77), där den kunskapsproduktion och de perspektiv som lyfts fram från de statliga aktörerna uppenbarligen bygger på andra texter och tidigare forskning som gjorts på området. I detta återspeglas hur t.ex. forskning kan påverka det offentliga talet om missbruk och de diskurser som framträder där. Detta kan ses som en reproduktion av kunskap och som ett lyftande av frågor som rör kvinnors särskilda utsatthet. Härigenom kan det också ses som en bidragande faktor i ett pågående förändringsarbetet mot ojämlika maktförhållandena i missbruksvården. Avslutningsvis kan det nämnas att omtalandet av behovet av könsspecifika insatser som forskare bidrar med och som interdiskursivt reproduceras i dokument skapade av statliga myndigheter och aktörer, påverkar hur kvinnors särskilda behov kommer att betraktas och tillgodoses.

5.6 Den oppositionella diskursen

Såhär långt i analysen har speglingar gjorts kring den dominerande heteronormativitetsdiskursen som framträder i analysen. Följande citat är utdrag från ett dokument som utmanar denna diskurs:

Sådana målgrupper är t.ex. personer med kraftig ärftlig disposition för alkohol- och narkotikamissbruk, hemlösa, gravida kvinnor där fostret ska skyddas från alkohol och narkotika (egentligen en sårbar situation), våldsutsatta kvinnor och män, och barn till personer med missbruks- eller beroendeproblem.

(Nationella Riktlinjer 2007, s.78)

Varje människa är unik. Det gäller självklart även personer med missbruks- och beroendeproblem. För att kunna bedöma personers behov, planera ett behandlingsprogram och välja rehabiliteringsinsatser måste man därför ta hänsyn till de särskilda förhållanden som utmärker varje människa.

(Nationella Riktlinjer, 2007, s.94)

Det är klientens eller patientens behov som avgör val av behandlingsinsatser.

(Nationella Riktlinjer, 2007, s.94)

De exemplifierade citaten kommer alla från *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård* som publicerades av Socialstyrelsen år 2007. I detta dokument finns en avsaknad av benämningar som specifikt omtalar kvinnors utsatthet och behov, fränsett ett avsnitt om gravida kvinnor. Dokumentet har istället en könsneutral hållning i jämförelse med övriga undersökta dokument. Problembilden och behandlingsbehovet omtalas kring lösningar utifrån individen och dennes behov. Det betonas att varje människa är unik och att hänsyn ska tas till särskilda förhållanden som utmärker varje människa. Termerna ”människa” och ”individ” används alltså istället för ”man” och ”kvinna”. Inga särskilda genuskategoriseringar görs härigenom. Istället talas det om ”alla individer oavsett kön och problembild”. Härigenom plockas den kategorisering som framträder som mest central i den heteronormativa diskursen bort. Missbrukaren kategoriseras inte per automatik utifrån sitt kön, utan framträder istället som först och främst en människa.

Hur kan vi då förstå den könsneutrala diskurs som framträder i opposition till den heteronormativa diskursen? Först och främst kan den ses som ett brott mot – och som en utmanare av – den heteronormativitetsdiskurs som annars framträder som dominerande i uppsatsens undersökta empiri. Som nämnts i tidigare forskning har det genom exempelvis

Mattssons (2005) forskning vuxit fram ett ifrågasättande kring den heterosexuella diskursens upprätthållande av stereotypa föreställningar om kön och könsmaktsordning. De Nationella Riktlinjerna för missbruk- och beroendevård (2007) kan på så vis förstås som interdiskursivt präglade av detta kritiska förhållningssätt. Istället för könskategoriseringar används i texten kategoriseringen människa för att formera en mer könsneutral hållning.

Inom slutbetänkandet från den missbruksutredning som gjordes 2011 kan den könsneutrala diskursen stundtals också ses:

Målsättningen ska vara att missbruks- och beroendevården individualiseras utifrån den enskildes behov, vare sig den som har behovet av vård är man eller kvinna. För vissa grupper av kvinnor kan det dock finnas ett mervärde med könsspecifik behandling, bland annat gravida kvinnor samt kvinnor utsatta för sexuella övergrepp eller fysiskt våld.

(SOU 2011:35, s.222)

I det exemplifierade citatet betonas vikten av vård utifrån den enskildes behov, snarare än kön. Ett motstånd mot – eller utmanande av – stereotypa antaganden relaterat till kön och genus görs härigenom. Detta kan därför förstås som ett drag av *interdiskursivitet* mellan de tidigare nämnda citaten från de Nationella Riktlinjerna för missbruk- och beroendevård (Socialstyrelsen 2007), som använder liknande formuleringar i talet om vårdinsatser till missbrukare, och det exemplifierade citatet från *Missbruksutredningen* (SOU 2011:35). Det könsneutrala talet som Socialstyrelsen introducerade i de nationella riktlinjerna kan alltså sägas ha ”smittat av sig” till betänkandet. Samtidigt görs kön i det exemplifierade citatet från *Missbruksutredningen* (SOU 2011:35) då erfarenheter av sexuella övergrepp och våld relateras till kvinnor specifikt. I detta senare sätt att tala framträder – till skillnad från i den tidigare kartlagda heteronormativa diskursen – inte alla missbrukande kvinnor som offer för övergrepp och våld, då det i texten betonas att det gäller ”vissa grupper av kvinnor”. Det sätt som missbrukande kvinnor omtalas på här kan därför förstås som dels inlemmat i den oppositionella diskursen som eftersträvar en könsneutral hållning i talet om missbruksvård och dels inlemmat i ett tal om behovet av könsspecifika behandlingsinsatser som återfinns i den heteronormativa diskursen. En blanddiskurs framträder alltså. Drag av den könsneutrala diskursen framträder däremot inte i något av de undersökta dokumenten i den behandlingsutövande sfären, där de genuskonstruerade kategoriseringarna dominerar. Den syns alltså endast i ett fåtal av de dokument som har producerats av statligt förankrade aktörer, vilket också gör den till en underordnad diskurs.

Vilka konsekvenser får då den könsneutrala diskursens sätt att inte specifikt omtala kvinnan som utsatt? Som tidigare nämnts skapas verklighet utifrån en konstruktivistisk synvinkel genom språket (Börjesson & Palmblad, 2008:34). I enlighet med en interdiskursiv förståelse (Winther Jörgensen & Phillips, 2000:77) kan denna oppositionella diskurs skapa nya sätt att tala om och se på missbrukare, där inte könet framträder som den främsta kategoriseringen och en utmanare av den heteronormativitet som annars råder inom området. Samtidigt kan den könsneutrala diskursen få konsekvenser i form av ett osynliggörande av strukturella problem kring kvinnors särskilda utsatthet. Att skapa förändring inom missbruksvården gällande ojämlika maktförhållanden kan därför eventuellt bli svårt utifrån denna diskurs. Den blanddiskurs som framträder i *Missbruksutredningen* (SOU 2011:35) är därför intressant, då den sammanväver perspektiv som synliggör kvinnliga missbrukares positionella utsatthet och samtidigt betonar behovet av att se och kategorisera missbrukare som människor, snarare än utifrån sitt kön.

Avslutningsvis kan det konstateras att heteronormativitetsdiskursen dominerar i de undersökta dokumentens sätt att tala om missbruksvård. Denna dominerande heteronormativitetsdiskurs lyfter generellt kvinnan som utsatt offer med specifika vårdbehov. Den heteronormativa diskursen utmanar härigenom ojämlika maktförhållanden, i missbruksvården såväl som i samhället i stort. Samtidigt riskerar den att reproducera stereotypa föreställningar om missbrukande kvinnor. En oppositionell diskurs som intar en mer könsneutral hållning framträder parallellt, men bara i ett fåtal dokument och enbart i texter producerade av nationellt förankrade aktörer. Denna oppositionella diskurs kan bidra med nya sätt att tala om missbruksvård som inte utgår från kategoriska genuskonstruktioner. Samtidigt riskerar den att osynliggöra kvinnors specifika vårdbehov och att inte förändra ojämlika maktförhållanden inom missbruksvården.

6. Avslutande diskussion

Denna uppsats syfte har varit att belysa genuskonstruktioner som framträder inom olika sfärer i missbruksvården. Syftet har också varit att problematisera de diskurser som framträder i talet om genus och missbruk och undersöka dess implikationer. Återkommande i analysen framträder genuskonstruktioner, som görs utifrån stereotypa föreställningar och rådande normer i samhället. I detta synliggörs en heteronormativ diskurs som dominerande, inom den behandlingsutövande sfären såväl som i de dokument som har producerats på en nationellt och statligt förankrad arena. Parallellt syns även en oppositionell diskurs, den könsneutrala

diskursen, i ett fåtal av de statligt producerade dokumenten. Inom den dominerande diskursen, där kvinnor utmålas som offer, upprätthålls stereotypa föreställningar där mannen framträder som normalitet, vilket underbygger kvinnans strukturella underordning i samhället. Den oppositionella diskursen som intar en mer könsneutral hållning kan också bidra med implikationer på det viset att de inte synliggör strukturella problem och riskerar att inte förändra ojämlika maktförhållanden inom missbruksvården.

Den heteronormativa diskurs som framkommer i texterna kan antas spegla en del av verkligheten som vi lever i och som än idag tenderar att handla om man och manligt, kvinna och kvinnligt. Orsakerna till missbruket gällande kvinnor inom heteronormativitetsdiskursen kännetecknas till stor del av att de har varit utsatta för övergrepp och våld, där missbruket i sig inte ses som det egentliga problemet. Behandlingen av missbruksvård riktade till kvinnor tenderar också att handla om relationsskapande; Att återfå livet efter övergrepp och sexuell utsatthet och att stödja och stärka. Behandlingen riktade till män handlar i sin tur huvudsakligen om att uppfostras till att kunna försörja sig och skaffa bostad. Detta återspeglar både rådande könsnormer i samhället och missbruksvårdens normaliserande praktik.

6.1 Ur ett övergripande synsätt

På ett övergripande sätt kan de kategoriseringar som görs av kvinnliga missbrukare som offer och våldsutsatta förstås som kopplade till samhällliga och kulturella processer (Winther Jørgensen & Phillips, 2000:71). Det kan också förstås som att diskurserna är en viktig del inom den sociala praktik som förändrar och reproducerar kunskap och som samtidigt formas av andra strukturer och sociala praktiker. De konstruktioner som görs inom dokumenten kan bidra till att reproducera kunskap som finns men att också förändra den. Genuskonstruktionerna kan ses som en positiv bild då den kan bidra till att hjälpa missbrukande kvinnor, vilka kan vara offer för våld och sexuella övergrepp. Dock kan de samhällliga och kulturella processer som bidragit till diskurserna också upprätthålla och reproducera kunskap som är kopplade till stereotypa föreställningar gällande manligt och kvinnligt. Genom ett synliggörande av problematiken kring kvinnors utsatthet inom den nivå som utgörs av statliga myndigheter kan heteronormativitetsdiskursen lyftas och på så vis också dessa kvinnor hjälpas.

6.2 Konsekvenser för socialt arbete

Avslutningsvis vill jag påvisa att det stora och egentliga problemet inte handlar om att belysa att det görs genuskonstruktioner inom dessa båda kontexter utan att istället problematisera dilemmat och det vägskalet som utgörs kring att lyfta kvinnors utsatthet och behov av särskild

vård för att kunna hjälpa. Samtidigt som det bidrar till att beteckna kvinnan som dubbelt avvikande, dels gentemot andra kvinnor i samhället och dels inom missbruksvården. Jag har kunnat åskådliggöra ett dilemma kring att lyfta strukturella problem om kvinnors utsatthet och behov av könsspecifika behandlingar men också dess bidragande till upprätthållandet av stereotypa föreställningar kring kvinnor och män. Detta dilemma kan med stor säkerhet vara en komplexitet som socialt arbete brottas med.

I analysen har en interdiskursivitet kunnat ses mellan forskningens påverkan och de statligt skapade dokumenten. Det kan antas att forskarna och deras perspektiv som synliggörs i dokumenten spelar en stor roll för hur genuskonstruktionerna framträder. Den könsneutrala och oppositionella diskursen har kunnat skönjas inom de statliga myndigheternas sfär men inte inom den behandlingsutövande sfären. Detta är en skillnad mellan de olika undersökta arenorna. Varför den könsneutrala diskursen inte återfinns inom den behandlingsutövande sfären är en relevant fråga i sammanhanget. Kanske förhåller det sig så att diskursen först framträder i forskning, sedan policyutformningar från statliga myndigheter och först härefter i praktiken? Kanske kan vi om några år se den könsneutrala, oppositionella diskursen även inom den behandlingsutövande sfären i det sociala arbetets praktik? Min uppfattning är dock att vi ständigt kommer att hamna i dilemmat mellan att dels synliggöra ett problem men då också riskera att bidra till en reproduktion av stereotypa föreställningar eller också blunda för problemet och då istället riskera att inte lyfta kvinnors särskilda utsatthet. Dilemmat kan därför ses som svaret men ett lyftande av språkets diskurser och ett kritiskt förhållningssätt kring språkets bidragande faktorer för hur vi formar och konstruerar vår verklighet kan bidra till en ökad medvetenhet på området.

7. Referenslista

- Ahrne, G. & Svensson, P. (2011) *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber.
- Andersson, B. (1999) *Att förstå drogmissbruk. Praktiken, situationen, processen*. Lund: Arkiv Förlag.
- ANT-sekretariatet (2009) *Fri från missbruk Regeringens åtgärdsprogram för alkohol-, narkotika-, dopning- och tobakspolitiken*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Bangura Arvidsson, M. (2003) *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till utsatta barn*. Doktorsavhandling. Lund Dissertations in Social Work 13. Lund: Socialhögskolan.
- Boman, M. Linder, T. & Norberg, P. (2014) ”Behandlingshem bara för kvinnor behövs” (elektronisk), *Svenska Dagbladets officiella hemsida* <http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/behandlingshem-bara-for-kvinnor-behovs_8882038.svd (2014-03-07)
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Butler, J. (2007) *Genustrubbel. Feminism och identitets subversion*. Svensk utgåva. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Börjesson, M. & Palmblad, E. (2007) ”Introduktion” I Börjesson, M. & Palmblad, E. (red.): *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber.
- Börjesson, M. & Palmblad, E. (2008) *Strultjejer, arbetssökande och samarbetsvilliga. Kategoriseringar och samhällsmoral i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Edman, J. (2004) *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940-1981*. Doktorsavhandling. Stockholm Studies in History 70, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Fridell, M. (2002) ”Kvinnor med narkotikaberoende- Före, under och efter behandling” I Hedin, U.C. & Leissner, T. (red.): *Könsperspektiv på missbruk*.
- Hedin, U.C. & Månsson, S.A. (2000) ”Kön och socialt arbete- en introduktion” *Socialvetenskaplig tidsskrift* nr. 1-2, s. 5.

Hilte, M. & Claezon, I. (2005) *Flickor och pojkar på institution- ett könsperspektiv på vården av ungdomar*. Stockholm: Allmänna barnhuset.

Hilte, M.(2007) ”Missbruksvården och dess sociala fasader” I Svensson, K. (red.): *Normer och normalitet i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Holmberg, C. (2000) *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling- empiriska exempel och teoretiska funderingar*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Jönson, H. (2010) *Sociala problem som perspektiv. En ansats för forskning och socialt arbete*. Malmö: Liber.

Kolfjord, I. (2003) *Kvinnors drogbruk och lagbrott. Positionella och kontextuella strategier i en våldsrelaterad vardag*. Lund: Bokbox Förlag.

Kristiansen, A.(2000) *Fri från narkotika- om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare*. Stockholm: Bjurner och Bruno AB.

Kristiansen, A. & Laanemets, L.(2008) ”Kön och behandling inom tvångsvård. En studie av hur vården organiseras med avseende på genus” (elektronisk) *Statens institutionsstyrelse* <<http://www.stat-inst.se/pagefiles/635/kon-och-behandling-inom-tvangsvard-en-studie-av-hur-varden-organiseras-med-avseende-pa-genus.pdf>> Forskningsrapport nr 1 (2014-04-15).

Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Kvale, S. (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Lalander, P. (2001) *Hela världen är din- en bok om unga heroinister*. Lund: Studentlitteratur.

Mattsson, T. (2005) *I viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet i missbruksvården*. Malmö: Egalité.

Mattsson, T. (2010) *Intersektionalitet i socialt arbete. Teori, reflektion och praxis*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Rosenberg, T. (2005) *Könet brinner! Judith Butler- Texter i urval av Tiina Rosenberg*. Natur och Kultur.

Socialstyrelsen (2007) *Nationella riktlinjer för missbruk och beroendevård.*

SOU 2004:3. *Tvång och förändring- rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård. Slutbetänkande LVM-utredningen.* Stockholm: Socialdepartementet.

SOU 2011:35. *Bättre insatser vid missbruk och beroende.* Slutbetänkande Missbruksutredningen. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU 2011:6. *Missbruket, kunskap, vården.* Delbetänkande Missbruksutredningen. Stockholm: Socialdepartementet.

Svensson, K. (2007) ”Normer, normalitet och normalisering” I K. Svensson (red.): *Normer och normalitet i socialt arbete.* Lund: Studentlitteratur

Trulsson, K. (2000) ”Kvinnoidentitet och missbruksbehandling” *Socialvetenskaplig tidsskrift* nr. 1-2, s. 120, 128, 129.

Trulsson, K.(2003) ”Manligt och kvinnligt i smältdegeln- om könets betydelse för missbruk” *Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift* vol. 20, s. 5, 13.

Trulsson, K. & Segraeus, V (2011) ”Kvinno- och barnperspektiv på insatser inom missbruks- och beroendevården” I SOU 2011:6: *Missbruket, Kunskapen, Vården.* Stockholm: Socialdepartementet.

Vetenskapsrådet (2014) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.* Vetenskapsrådet.

Winther Jörgensen, M. & Phillips, L. (2000) *Diskursanalys som teori och metod.* Lund: Studentlitteratur.

Wreder, M (2007) ”Ovanliga analyser av vanliga material- Vad diskursteorin kan göra med enkäter” I M. Börjesson och E. Palmblad (red.): *Diskursanalys i praktiken.* Malmö: Liber.